

a' tűznél aluvó Feketékre kiszállani láttya,
 mérges fegyvereket készít, mellyekkel emésztő
 prédálásnak ered, dühös ellenségeit űzi,
 nemzeteket hódít, mellyekbül végre temérdek
 's váraai díszekkel ragyogó birodalmak ocsódnak.
 Megmeg amott a' fürge halat szárnyával evezni
 's a' vizeket csónak testével szántani látván,
 egy odoros tölgybül férczelt karcsúcska dereglyénn
 a' habozó tengernek ered rettegve, hogy éhes
 gyermekinek halakot fogjon, vagy az árva szigetnek
 vadfiás erdeiben prédáját lesbe kerítse;
 végre az ál vizekenn iszonyú hajlékot emelvén,
 's árbócztoronyainak szélzáró szárnyakat adván
 kincsekkel terhes palotáját útnak ereszti
 's egy idegen partnak még portékáit eladgya
 drágább eszközökért, népével frigyeket ütven,
 ostoba sorsából nemesebb életre kigázol.
 Így közelít hozzá egyenkint mindenik állat,
 mesteri ösztöninek kincsét elejibe terítvén.
 Ő neki ellenben nevet ad, melly állati voltát
 megkülönböztet, jelesb mesterségére mutatván,
 's mellyel majd, ha talán munkáit akarja követni,
 elmereszében szolgálattára idézze.
 Boldog, hogyha velek, 's természetes ösztöneibül
 vont tudományával szomorú kárára nem élend,
 's törzsökatyánk' példája szerint nem nyújtja ki karját
 a' tiltott fához, hogy megkóstolgya gyümölcsét,

Közlő: GÁLOS REZSŐ.

«MOND ÉS MARAD NYUGODTAN...»

A legvonzóbb életminták nemcsak azzal válnak maradandókká, hogy évszázadokon át sokan utánozzák őket, hanem azzal is, hogy időnként újra testté válnak s többé-kevésbé korszerű, új árnyalást kapnak. Néha azért is, mert az újkor valamelyik nagy embere tudatosan választotta eszményképül egyik lelki rokonát; néha öntudatlanul hasonlított hozzá s mások fedezték föl rokonságát. A közvéleményt a vezető szellemek kezdetől fogva hozzászoktatták ahhoz, hogy a típusok fölött álló nagy embereket is típuscsoportokba gyűjtse. Olyankor, amikor a jellembeli hasonlóság nem volt elég erős, kéi-két nagy ember helyzetét, sorsát állították párhuzamba. Napoleont pl. hadvezéri képességei és világhódító terve hozták kapcsolatba Nagy Sándorral. De a «műfaj» nem új: Plutarchos és Cornelius Nepos párhuzamos életrajzai már az ókorban kifejlesztették a művelt olvasóban azt a hajlamot, hogy kora nagyjaiban régi, örök eszmények reinkarnációját keresse.

A gyermekévek egyik legerősebb benyomása, amit Czuczor *Hunyadija* tesz az iskolásfiúra. A magyar költészetben oly makacsul uralkodó «róma; jellem»-nek féligmeddig már romantikus színezésű¹ példánya az ősz vezér, ki

¹ Romantikus elsősorban a díszlet s annak világitása: a vár, a szirtetű, az esti fény sugar, a pihegeve vágató hírnökök. Aztán a hős attitűdje: magában áll az elszigetelt magaslaton, alkonyatkor s úgy tekint körül a sík mezőn, mint a preromantika mélézva szemlélődő embere.

várába száll nyugodni és sorra visszautasítja a vész hírt hozó hírnököket. Nem törődik azzal, hogy nem ő a kormányzó, mert «A polcra már Ulrik ült». Nem a főnemesség maró nyelvével, nem az életére leselkedő külföldi csapdáival. Mint mesében, három intést lenyügöző hidegvérrel fogad. Olyan szilárd, mind a szirttető, amelyre Hunyad magas fala épült. Akárhogy retentük, a «római jellemhez» illő választ ad: «... mond és marad nyugodtan.» Hiúság, félelem nincs benne: a haza sorsán kívül semmi sem érdekli. S csak akkor tűnik nyugalma, amikor az utolsó vitéz habos lovon, vérlobogóval kezében török támadás hírével riasztja fel.

Hogy Hunyadi János ilyen jellem volt, azt a történelmi kútfők igazolják. A költő évek eseményeit vonja össze ugyanarra az alkonyatra. A három hírnök mindazt összefoglalja, amivel a nagy férfinak egész életén meg kellett küzdenie: Cillei és az arisztokrácia féltékenységét, Frigyes armánykodását. Hogy mindezzel szemben «nyugodtan marad», csak akkor valószínű, ha csakugyan elfogadjuk a vész híreknek ezt a tömörülését, mert ha nem, akkor eszünkbe jut a gyorsan cselekvő Hunyadi, aki hirtelen ütött rajta a külső ellenségen és saját vermében fogta meg Ulrikot.¹ De Czuczornak «római jellemre» volt szüksége, mégpedig nyugalmi állapotában, ahogy legjellemzőbb, — sztoikus bölcsességének teljében, mintha mondaná: «A lélek nyugalmának nem szabad a külvilágtól függnie...» Vannak eszmények, amelyek feltétlen nyugalmat biztosítanak a nagy léleknek: a hűség fegyelme («Ha úgy akarja a király, Hunyadi akkor félreáll»), az Istenre hagyatkozás («Rám célza már nem egy halál, S ha Isten hagyja, eltalál»). S a nagyság egyik föltétele: tudni különbséget tenni a nagy s a jelentéktelen események között. («Hogy törnek rám, hihetni bár, De úgy nem, mint török, tatár.»)

Hunyadi 1833-ban jelent meg nyomtatásban, közvetlenül az után a kivonat után, amelyet a szerző a honi ifjuság számára az akkor divatos történelmi munkáknak Hunyadi Jánosra vonatkozó részeiből készített. De *Hunyadi János viselt dolgaiban* (1832) nem találjuk ennek a római-sztoikus attitűdnek szinte semmi nyomát.² Különösnek tűnhetik, hogy a költő, aki legjellegzetesebb versét Hunyadinak szentelte, ugyanebben az időben készült történelmi munkájában nem élezte ki a «mond és marad nyugodtan» motívumát.

Ennek elsőrendű oka az, hogy *Hunyadijához* Engel és Fessler történelmi adatokat és alapvonásokat adtak, de jelleme és helyzete költői kialakításához nálunk sokkal többel járult az a benső kapcsolat, amelyet Czuczor öntudatlanul kovácsolt Hunyadi s a világtörténelem más nagyjai között. Cornelius Nepos fordítójának erre bizonyosan korán fejlődött hajlama volt. A klasszikus műveltségű pap azonban nemcsak Cornelius Nepost és Horatiust ismerte jól, hanem a többi nevezetes auctort is, köztük a nálunk oly nép-

¹ V. ö. *Hunyadi János viselt dolgai Engel és Fesslerből*. A honi ifjuságnak ajánlva Czuczor Gergely által. Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1832. 162 s k. l.

² Kivéve talán: 86 skk. 11. (Hunyadi visszautasítja a kitüntetések s inkább segítséget kér a török ellen); 144 skk. 11. (*Hunyadi leteszi a' kormányzó hivatalt* stb.).

szertü Livius és Cicerót. S mind a kettő illő piedesztálra állítja a «római jelem» eszményének talán legjellegzetesebb megvalósulását: Cincinnatust, aki dicsősége teljességében tér vissza kis szántóföldjére s onnan viszik el diktátornak, mikor újra fenyeget a veszély. L. Quinctius Cincinnatus különösen kedves a földművelő-földbirtokos magyarságnak, amely a mezei egyszerűség közepett ápolta a lelki nagyság eszményét, és a politikáló magyar kismenességnek, amelynek jól esett tudni, hogy a köznapi élet szerény szűkösségétől az alkotmányos teendők ragyogásáig rövid az út.

Elevenítsük fel Cincinnatus képét Livius alapján:

«Cincinnatus, akiben a római nép a maga hatalmának egyedüli megmentőjét látta, túl a Tiberisen, szemben azzal a hellyel, ahol most kikötő van, négy holdnyi szántóföldjén dolgozgatott. A szántóföldnek «prata Quinctialia» a neve. Vagy a földet ásta, vagy éppen szántott — az mindenesetre tény, hogy mezei munkával volt elfoglalva —, amikor a római nép követei odaértek; kölcsönös üdvözlések után a követek arra kérték, hogy tógát öltve magára, mind a saját, mind az állam érdekében hallgassa meg a senatus üzenetét. Cincinnatus elcsodálkozva és kérdések közepett, hogy talán csak nincs komoly veszélyben a haza, kunyhójából tüstént előhozatta feleségével a tógát, a port és izzadságot magáról letörölve s a tógát felöltve; a követek őt, mint diktátort üdvözölték és felkérték, hogy a hatalom átvétele végett azonnal jöjjön a fővárosba...»¹

De már Cicero is erőteljes mondatokba sűrítette Cincinnatus nagyságát, s egyik helyen Cato maior kapcsán említi, akit mint a puritán erkölcsök mintaképét jól ismert a művelt magyar.²

Czuczor Hunyadija annyiban folytatja a Cincinnatus-hagyományt, hogy csak a haza veszélyének hírével lehet őt elmozdítani hazulról; de akkor azután azonnal «acélt ragad», ill. tógájáért küld...

De van a Cincinnatus-eszménynek más újkori megvalósulása is: Washington György. S bizonyára nem véletlen, hogy éppen Czuczor fordítja le majd a nagy amerikai hadvezér és államférfi életrajzát.³ Washington többször tért vissza a magánéletbe s mikor a Monogahela melletti vereség után visszavonult és újra hívják, «nem vonakodott ugyan a parancsnokságot elfogadni, ha csakugyan felszólítnák reá, de, úgymond, ő azt soha keresni nem fogja.»⁴ Czuczor közli a Mount Vernonban megtelepedett államférfi leveleit Lafayette-hez, illetve Knox tábornagynak. A magyar olvasó, aki minden valószínűség szerint amolyan Garanvölgyi Ádám-szabású gazda volt, a rokonlélek örömeivel olvashatta ezeket a mondatokat: «Végtére ... ismét nyugodt

¹ *Ab urbe condita*, lib. III. cap. 26. Varga László fordítása, akinek e helyen köszönetet mondunk.

² «itaque ut maiores a baratro adduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset...» (*De finibus bonorum et malorum*, lib. II. cap. 4.) «In agris erant tum senatores, id est senes, siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est eum dictatorem esse factum; cuius dictatoris iussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum adpetentem occupatum interemit» (*Cato maior de Senectute*, cap. 16).

V. ö. «Pogány jó, hah! nem türhetem»... «csatáz, vív, izzad»...

³ *Washington élete*. Sparks János után Czuczor Gergely. Pest, 1845.

⁴ 2. kiad. (1872) 45. l. V. ö. még 193., 197. l. stb.

polgárként élek, Potomac partjain, saját lugosom és fügefám árnyaiban; a tábori zajtól s a nyilvános élet foglalkodásától megszabadulva, enyhülök azon csendes örömök által, melyekről a szüntelenül dicsvadászó katona mit sem tud. ... Én nem csak minden nyilvános ügyektől vonultam vissza, hanem visszavonulok saját bensőmbé, s képes vagyok az élet magános utain, s csendes ösvényén járni.» «Csak most kezdem érzeni, mily jól esik a közügyek gondjaitól szabadnak lenni. ... Most értem, mint verhet a fáradt vándor szive, ki, miután nem egy nehéz lépést tön, és sulyos terhet visele vállain, örömmel pihen meg, terhét ledobja, s háza ablakából nyugodtan tekint ki a meghaladott útra, s annak minden tekervényeire, melyeken csak az emberi sors mindenható intézője és rendezője mentette meg őt a végveszélytől.»¹

Washington tudatosan járt Cincinnatus nyomában s környezetének eszményképe is az eke szarvától a közügyek élére lépő s onnan fájdalom nélkül az eke szarvához visszatérő demokrata volt. Ne feledjük, hogy a francia forradalomnak is, az amerikainak is az eszménykődbe burkolózó római köztársasági jellem lebegett a szeme előtt. Cincinnati városán — a disznóhízalás e központján — kívül a Cincinnatus-társaság is őrzi a «fürtöshajú» emléket s a Cincinnatus-társaság elnöke éppen Washington volt.²

Washington s az ifjú Amerika a századfordulóban sokat szerepel a magyar írók tollán is. Kölcsey a *Mohács*ban említi Washingtont és Lafayettet; Orczy Pennről, a bosztoni kalmárság királyválasztásáról emlékezik;³ a békeszerető Anyos, bár kárhóztatja Hobbes elméletét a világban folyó örök harcraól, mégis:

«Mennyünk onnét Boston ékes várossában,
Hol Vashington nyargal vitéz táborában,
E föld csak tegnap jött világunk számában,
Már is iparkodik népek romlásában!»⁴

Ilyen előzmények után készül Czuczor *Hunyadija*, Cincinnatus és Washington életmintájának változatául. Addig is, míg a haza bölcsévé föl nem nő az a Deák Ferenc, aki abban az évben megy először az országgyűlésre, mikor a *Hunyadi* megjelenik, s majdan esernyővel a hóna alatt rozszant bérkocsin indul a Burgba, hogy a kiegyezés remekműve után visszatérjen családjá és gazdasága körébe, nem fogadva el sem jutalmat, sem kitüntetést, nem rettenve sem rágalmától, sem fenyegetéstől. Hogy mennyivel járult hozzá az ő jellemének kialakulásához a Cincinnatus-Hunyadi-Washington sor, nem tudjuk. De hogy az ő jelleme mint eszménykép tovább folytatja saját árnyalatával ezt a sort, az bizonyos.

HANKISS JÁNOS.

¹ Ü. o. 185. l.

² U. o. 193. l.

³ *Két nagyságos elme* stb. 197. sk. l.

⁴ *Anyos Pál versei* (Császár Elemér kiad. RMKvtár 23. sz.), 139 sk. l.